

Ткацтво та килимарство в містечку Чечельник на Південно-Східному Поділлі в ХІХ–ХХ ст.

Ткацтво – одно з найдавніших видів ремесел на Поділлі. Про значне його поширення у минулі часи свідчать численні археологічні матеріали, насамперед трипільської культури, в тому числі і з трипільського поселення у Чечельнику.

Цей вид ремесла серед українського населення Чечельника у ХІХ–ХХ ст. був найбільш поширеним. Мабуть, не помилимося, якщо скажемо, що кожна українська родина висівала та обробляла коноплі, які йшли для виготовлення різноманітних тканин, необхідних у господарстві. Для цієї ж потреби використовували вовну овець, зрідка льон та ще купували готові бавовняні нитки, з яких виготовляли полотно з назвою “бамбак”.

Для висівання конопель вибиралися ділянки землі, розташовані в низинах, по берегах річки. Вирощені коноплі збирають двічі. Перший раз влітку, коли вибирають “плоскінь”, а другий раз восени, коли вибирають “матірку”. Вибрані коноплі в’яжуть у невеликі сніпки і досушують, а потім вимочують у річці, ставку, копанці. Плоскінь мочать влітку, а матірку – восени. Тривалість мочіння залежить від температури води. Вимочені коноплі сушили. Несли їх додому. Вдома брали

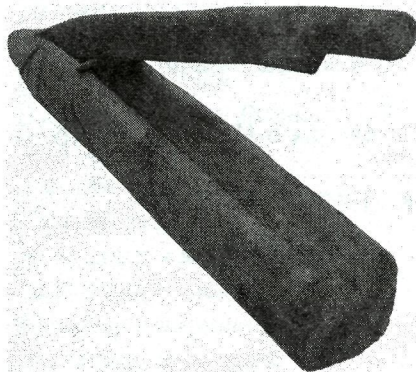

Рис. 1. Бательня із с. Рогізка

жменю конопель у руки (казали “ручайка”) і на “бательні” (рис. 1) били, щоб розбити стебла. Побиту “ручайку” перепускали на терницю, де від волокон відходили великі частини розбитого стебла. Після терниці “ручайку” чесали на щітках з металевими “зубами”. Перша щітка велика – дергальна (рис. 2), друга менша (рис. 3). Використовували також ще одну щітку, виготовлену зі свинячої

Рис. 2. Велика дергальна щітка

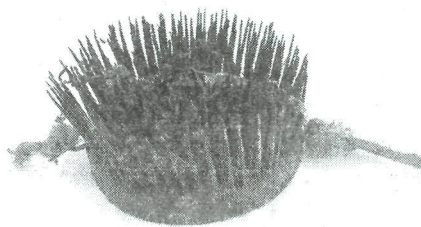

Рис. 3. Мала дергальна щітка

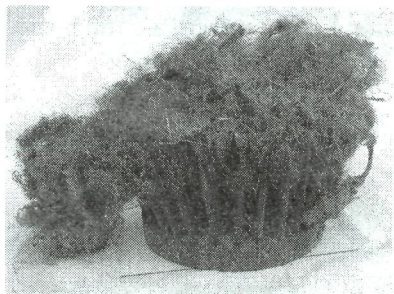

Рис. 4. Щітка дергальна з клочом

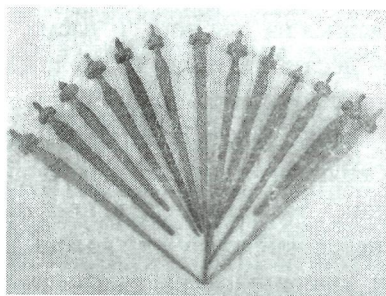

Рис. 5. Веретена

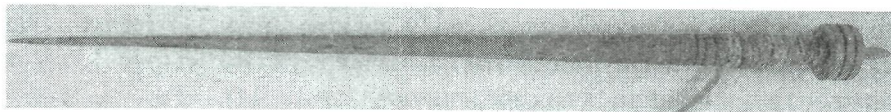

Рис. 6. Веретено з ниткою

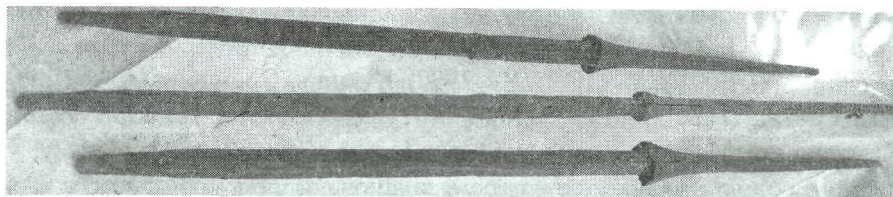

Рис. 7. Кужелі

8. Кужіль з навитою куклою

шерсті. Вичесану ручайку із зав'язаними попередньо кінцями називали “куклою”. З “кукли” пряли тонку нитку на тонкі полотна.

На щітках під час вичісування ручайок на кукли залишалися короткі волокна – клоччя (діалектне клоча) (рис. 4). Їх відбирали окремо та пряли з них товсту нитку, з якої виготовляли товсте (“радовляне”) полотно. Кукли і клоча пряли окремо. Кукли пряли веретеном (рис. 5, 6) або прядкою; клоча – лише веретеном. На прядку воно не йшло, бо було товсте. Куклу або клоча “навивали” на “кужіль”, з якого і пряли (рис. 7, 8). Напрядені нитки змотували на мотовило. При цьому нитки рахувалися на “чисниці” і “пасма”. Одна чисниця – три нитки, а одно пасмо – десять чисниць, тобто тридцять ниток. Кожне пасмо перев'язували окремою ниткою. Намотавши потрібну кількість пасом, утворювали “міток”. У мітках нитки при потребі фарбувалися. Міток розкладався на “вияшках” і змотувався у клубок. Клубок починали змотувати на “качаник”. У селищі були відомі два види вияшків. Одні на тринозі, а інші на невеликій дерев'яній колоді. На тринозу чи колоду клалася хрестовина з “качками”, на які розкладався міток. З клубків нитки снували на “снувалці”. Посновані нитки навивали на вал основи у ткацькому верстаті, розклавши їх попередньо на ритках (рис. 9). На сукалі (рис. 10) нитки намотували на цівки, які вкладались у човники (рис. 11). Начиння до ткацького верстата виготовляли на спеціальному станкові (рис. 12). Для кожного виду тканини було своє начиння (рис. 13, 14).

Ткацький верстат був майже в кожній хаті. Ткачами були виключно жінки. В різні роки ткачами були: Косаківська (Петришина) Мотра (близько 1898–1968), Жмурко (Петришина) Д. (1900–1994), Жмурко С. Ф. (1898–1978), Бучацька А. О. (1910–1990), Кулинич (Яцишина) О. та її дочка Санька, Терещук О. Т. (1914–1961), Терещук Г. (бл. 1904–1984), Ободянська М. (померла у 1983 р.). Ткали ці жінки, в основному, у першій половині ХХ ст., хоч окремі працювали ще й у 70-х роках.

Ткачі з ниток різної товщини виготовляли різні види полотна. Полотно, виготовлене з конопель, називалося “грибінне”, з бавовняних ниток – “бамбак”. Інколи основу робили з конопель, а поробляли бамбаковими нитками. Робили також полотно з вовняних ниток, інколи – основа з конопель, а поробляли вовняними нитками. У середині ХХ ст. пряли також нитку з бавовни (вати) і добавляли при виготовленні

тканин. Крім полотна для одягу ткали “рядовину” (вона йшла на виготовлення ряден, чоловічих штанів, спідниць), рушники, скатерки, налавники, підвіконня (залавники) та килими. Окремо виготовлялася вовняна тканина, яку в с. Стратіївка на “фолюшах” збивали на сукно. Із сукна виготовлявся верхній одяг – чугайни, мантини, пальта [1; 2]. З коча сукали мотузки (рис. 15).

Полотно і “рядовина” ткалися технікою простого полотняного переплетення. При тканні рушників, скатерок, налавників, підвіконь поєднувалися декілька ткацьких технік: просте полотняне переплетення, перебірне ткацтво (у селищі кажуть “пороблено фасольками”) та саржеве переплетення. Набагато складнішою була техніка ткання килимів, залавників та килимових ряден.

Ткали рушники неорнаментовані, чисті (для витирання обличчя та рук), з кількома тонкими кольоровими смужками по краях. Такими є рушники Жмурко С. та Терещук С. Жмурко Д. ткала кілкові рушники: тло з невідбілених конопляних ниток, а кольорові смужки “фасольками” розміщено по всьому полі рушника. На кінцях рушника смуги орнаменту товстіші і насиченіші, посередині вони тонкі. Кольорова гама стримана: чорний, червоний та охристий кольори (заполоч) на природному фоні конопляних ниток.

Подібними до цього рушника є і скатерки, ткані тією ж авторкою, та Ободяньською Марією. Відмінність лише в тім, що широкі та вузькі смуги орнаменту розташовані рівномірно по всьому полі скатертини. Перебори-фасольки, виконані товстими вовняними нитками, виступають над загальною поверхнею скатерок і створюють своєрідне рельєфне ткання. Скатертини, які ткала Жмурко С., більш стримані у своїй кольоровій гамі. Смуги орнаменту неширокі, ткані нитками сіро-синього кольору, але однакової товщини і розміщені по кінцях скатерки.

Ще в 70-ті рр. ХХ ст. в селищі ткали рушники, але вже виключно з фабричних ниток. Орнамент у вигляді широких та тонких кольорових смуг, які чергувалися між собою, розміщених по краях рушників. Середина рушника чиста. Кінці рушника оформляли по-різному. В одних їх просто підгинали, в інших нитки основи випускалися, зв’язувалися, утворюючи тороки. В окремих рушниках краї прикрашені вив’язаним гачком мереживом. Такими рушниками прикрашали хату (ікони, картини, фотографії та інше) та перев’язували на весіллі (рис. 16).

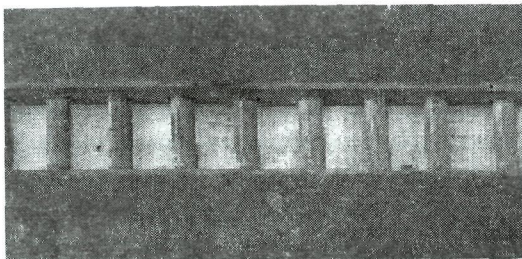

Рис. 9. Ритки (деталь)

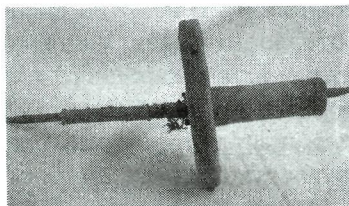

Рис. 10. Сукало для навивання ниток на цівки

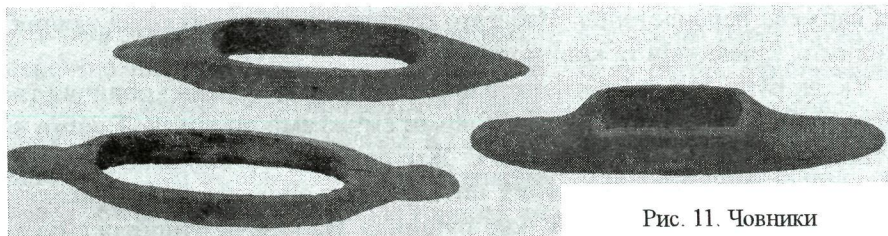

Рис. 11. Човники

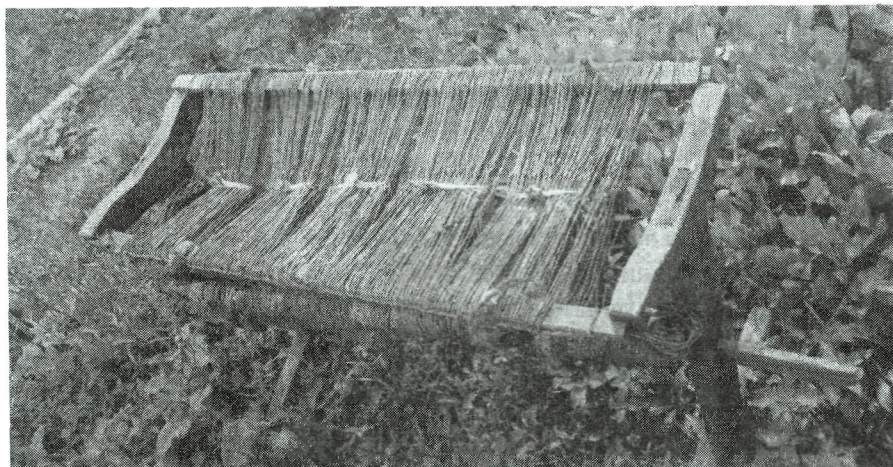

Рис. 12. Станок для виготовлення начиння роботи Жмурко А.А.

Налавники, окремі підвіконня, виткані в смужку, та рядна дуже схожі між собою, їх орнамент складається з різнокольорових смужок, які чергуються між собою. В одних налавниках смужки різної товщини, в

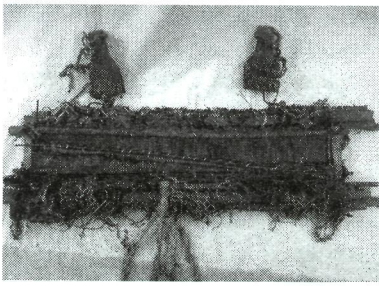

Рис.13. Начиння для налавників

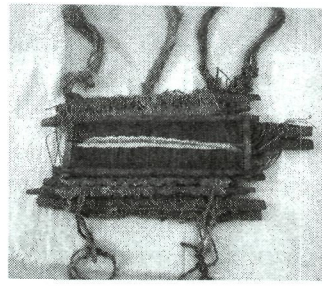

Рис. 14. Начиння для рушників

Рис. 15. Г. А. Атаманенко демонструє процес сукання мотузки

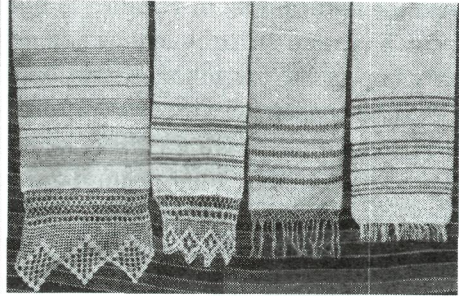

Рис. 16. Рушники ткані роботи чечельницьких ткачів

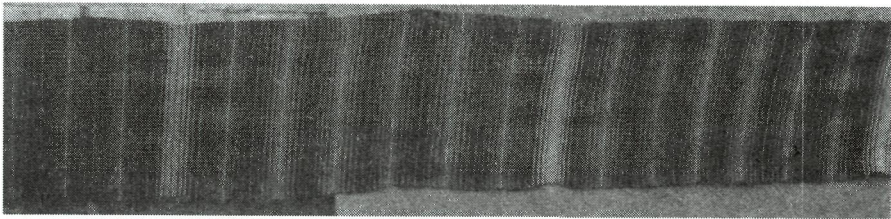

Рис. 17. Налавник Жмурко С. Ф.

інших вони однакові (рис. 17). Однакової ширини смужки і в ряднах, які ткала Жмурко С. Ф. Кожна широка смужка відділена одна від одної жовтою тонкою, в кілька ниток, смужкою [3].

Окремим процесом, який пов'язаний як з ткацтвом, так і доглядом за одягом, є прання і відбілювання ниток, полотна та одягу. Мітки ниток, полотна або одяг (сорочки та інше) клали в дерев'яне жлукто.

На самий низ жлукта клали солому, попіл, пересипали попелом з дров мітки, сорочки, полотно тощо. Попіл з соломи не використовували, тому що тканини від нього лише забруднювалися. Потім заливали гарячу воду (кип'яток) і цілу ніч парили, а вранці несли до копанки і там полоскали на кладці. Полотно вибивали праником, або вибивали його до кладки. Мокре полотно розстеляли по траві біля річки і білили на сонці. Висохне – знову мочили, знову розстеляли і білили. Чим більше білили, тим білішим воно ставало. Білили також взимку на морозі [1].

Килимарство в Чечельнику — це різновид ткацтва, тому що ткалися килими на тих же горизонтальних ткацьких верстатах, на яких ткали всі вищеописані види тканин. Їх виготовляли ті ж самі майстрині. Килими в селищі виготовлялися виключно для власної потреби, найчастіше як придане для дочок. Килимовою технікою “на пряму межову нитку” ткали власне килими, килимові рядна та підвіконня (залавники).

Найдавніші зразки килимів, виявлені нами в селищі, відносяться до середини XIX ст., а найпізніші виготовлені в середині 60-х рр. XX ст. Найдавнішим датованим килимом є виріб 1879 р. (рис. 20 к*). Всі килими виготовлялися з двох або трьох окремих частин, які потім зшивалися. Частіше ткали з трьох частин: середня – широка (60–80 см), а бокові вузчі (30–50 см). Рідше ткали килими з двох частин, які зшивалися широкими боковинами докупи.

Килими, виготовлені в Чечельнику, можемо поділити на килими з геометричним та рослинним орнаментом. Найдавніші зразки дуже схожі з килимами Бершадського району, особливо із с. Яланця. Композиція в килимах розміщена горизонтально. В основі килимів з геометричним орнаментом лежать ромби, квадрати, прямокутники, які, чергуючись, створюють відповідну до колориту кольорову гаму (рис. 20 к., 21 к., 22 к.).

Килими з рослинним орнаментом також різняться між собою. Більш давні (XIX ст.) – вазонного типу (рис. 18 к., 19 к.). Орнамент представлений великими вазами, в яких розміщені букети квітів. На килимах кайма не виділена, але її малюнок складається з хвилястої лінії (безконечники) та квіткових мотивів, які об'єднані з нею. Такі ж килими

---

* тут і далі літерою “к.” позначені ілюстрації, які включені до кольорової вставки

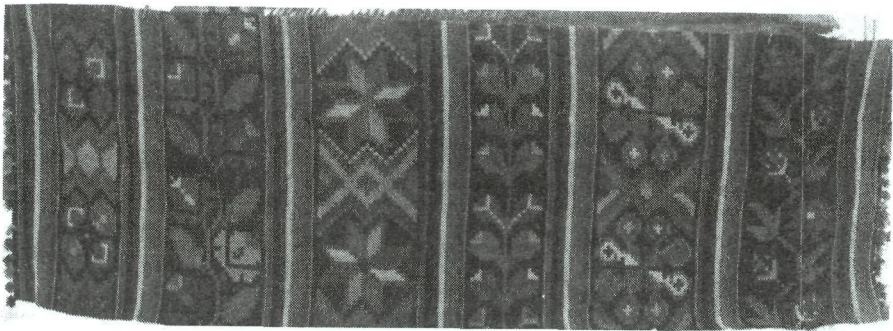

Рис. 29. Килим з родини Косаківського Семена

ткали в Чечельнику і на початку ХХ ст. (рис. 27 к.). У першій третині ХХ ст. на килимах вже зображаються букети квітів, або великі квіти. Букети квітів розміщуються один біля одного по горизонтальній площині. Квіти дуже геометризовані, а листя в букеті нагадує листя папороті. Кайма прикрашена хвилястою лінією з квітами та листям (рис. 28 к.). Зустрічаються килими, в яких поєднано рослинні та геометричні мотиви (рис. 29, 30). В інших килимах цього часу центральну частину займає велика гірлянда – хвиляста лінія з квітами та листям. Такими є килими роботи Терещук Г. (бл. 1904–1984) та Терещук О. Т. (1914–1961) (рис. 25 к.).

У 40–60 рр. килими ткали вже зрідка. В основі композиції килимів цього часу – традиційні букети квітів, але це вже букети троянд, які набули поширення у вишивці. Поряд з килимами ткалися також килимові рядна та килими підвіконня (залавники).

Із 50-х рр. ХХ ст. у побуті жителів селища використовуються килими, виготовлені в Молдавії, а з часом і килими фабричного виробництва. У 80-ті роки поширилися вишиті килими, які є в побуті Чечельника і сьогодні [3].

Окремо слід зупинитися на килимах з родини Жмурко (Косаківської) Соломії Филімонівни (1898–1978), яка, перейнявши працьовитість від своїх батьків, а особливо по жіночій лінії від матері Оляни, любила ткати на верстаті. Ткала полотно, налавники, залавники, рядна, доріжки та килими.

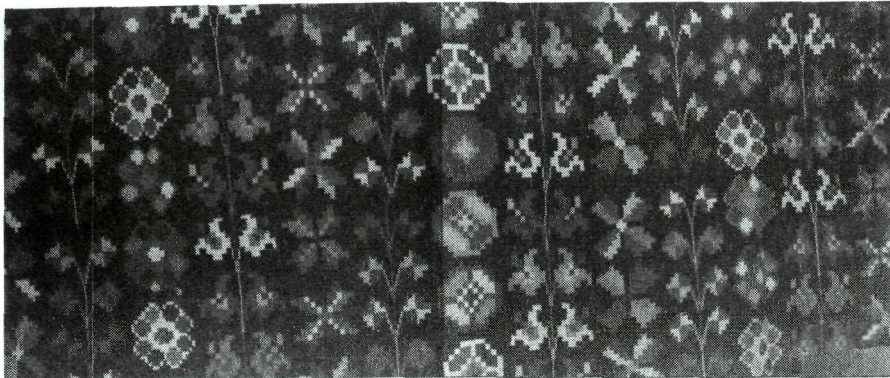

Рис. 30. Килим з родини Ободяньського І. М.

Першого килима виткала для себе ще в кінці 40-х рр., а в 50-х рр. виткала ще чотири – дочкам в придане. Всі килими, виткані для дочок, подібні між собою. Їх центральну композицію складають два пишних букети троянд. Малюнок для килима (букет троянд) побачила на вишитій старшою дочкою Люсею картині. Малюнок їй сподобався і тому вона перенесла його на килим, зобразивши поряд по два однакових букети. Тло всіх килимів чорне. Килими різняться між собою лише деталями кайми. Кайма килима для дочки Люсі однакова з усіх сторін – гілка з квіткою, пуп'янком та листками. Такі квіткові гілки в каймі розташовані рядком навколо двох центральних букетів. Таким є і другий килим для дочки Софії, за винятком двох вертикальних частин кайми. Тут трояндова гілка замінена фіалками У килимових ряднах майстрині, як і в килимах, тло чорне. Середина рядна без орнаменту, а по краях – орнаментована кайма: квіткові гілки подібні за стилем виконання до гілок на килимах. На другому рядні квітова гілка дещо натуралізована, а біля однієї з гілок виткано песика червоно-цегляного кольору з піднятим хвостом, білими лапками та білим нашійником (рис. 23 к., 24 к.).

Слід згадати і про виткане бабусею Соломією вузьке та довге (677×56 см) підвіконня-залавник, на чорному тлі якого рядком покладено трояндові гілки (рис. 26 к., 28 к.).

Цікаві роботи виткала і сестра Соломії – Остафєва (Косаківська) Палажка Филімонівна (1904–1991). Це невеличкі сюжетні килимки – з

павичами (на ньому виткано дату – 1964 р.), з папугою на виноградній гілці та традиційний для другої половини ХХ ст. килим з трьома букетами квітів, середній з трояндами, а бокові зі стилізованими квітами. Кайма цього килима складається з рядка квітів. Тло кайми чорно-сіре [5, с. 563–564].

Килими Чечельника експонувались на виставці “Килими Поділля”, яка проходила в етнографічному музеї при кафедрі етнології ВДПУ ім. М. Коцюбинського з вересня 2008 по січень 2009 рр. (рис. 28 к.).

(Див. іл. на кольоровій вставці, с. 6, 7)

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Запис* автора 11. 02. 2000 р. від Годованої Ганни Петрівни, 1928 р. н., жительки смт. Чечельник.
2. *Запис* автора 9 травня 2000 р. від Ящишина Олексія Федоровича, 1915 р. н., жителя смт. Чечельник.
3. *Польові спостереження* автора 2000–2008 рр.
4. *Косаківський В. А.* Килими моєї бабусі // *Український килим: генеза, іконографія, стилістика*. – Тези і резюме доповідей міжнародної науково-практичної конференції. – К., 1998. – С. 35.
5. *Косаківський В. А.* Килимарниці з родини Косаківських // *Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції* / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (відп. ред.), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін. – Кам’янець-Подільський: Оіум, 2004. – С. 562–564.

До статті Косаківського В.
“Ткацтво та килимарство в містечку Чечельник”

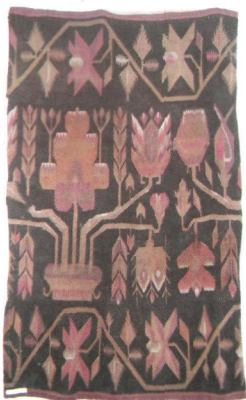

Рис. 18 к. Фраг. килима сер.
XIX ст. з род. Сутовських

Рис. 19 к. Фраг. килима кінця XIX ст.
роб. Санівської Ф.

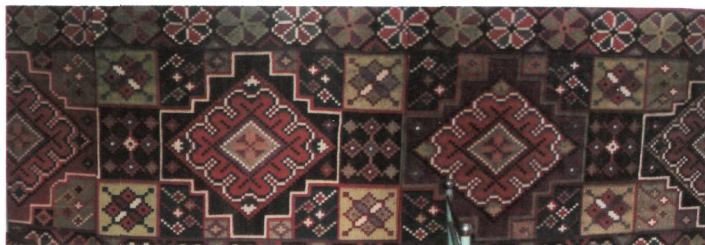

Рис. 20 к Килим 1879 р. з род. Богуславської В.

Рис. 21 к. Фраг. килима кінця XIX ст. роб. Мураховської С. для дочки Марії,
с. Кривецьке

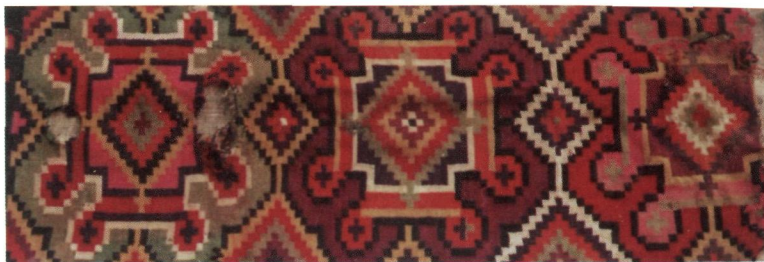

Рис. 22 к. Фраг. килима поч. XX ст. з род. Горохівської

Рис. 23 к. Килимове рядно з песиком.
Автор Жмурко С. Ф.

Рис. 24 к. Фрагмент килимового рядна
з песиком. Автор Жмурко С. Ф.

Рис. 25 к. Килим 30-50-х рр. XX ст.
Автор Терещук С.

Рис. 26 к. Фрагмент підвіконня
40-50-х рр. роботи Жмурко С. Ф.

Рис. 27 к. Килими першої третини XX ст.
з родини Собко Г. П.

Рис. 28 к. Експозиція виставки
"Килими Поділля"